

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ

‘Ιστορία δὲν είναι μόνο ἡ μελέτη περασμένων γεγονότων ἀλλὰ καὶ ἡ ἀφήγησή τους. Ὁ ιστορικὸς πρέπει νὰ καταπιάνεται μὲ τρία βασικὰ πράγματα. Ν’ ἀναζητήσει πρῶτα καὶ νὰ ταξινομήσει τὸ ιστορικὸ ὄλικό, δηλ. νὰ γίνει ιστοριοδίφης. Ἐπειτα νὰ τὸ ἐπαληθεύσει καὶ νὰ τὸ ἐλέγξει, δηλ. νὰ γίνει ιστορικὸς κριτικός. Τέλος νὰ τὸ καταλάβει, νὰ τὸ ἐξηγήσει καὶ νὰ κάνει τὴ σύνθεση του. Γι’ αὐτὸ δῆμως ὁ ιστορικὸς χρειάζεται δχι μόνο σύστημα στὴν ἔκθεση τῶν ιστορικῶν γεγονότων καὶ συμπερασμάτων ἀλλὰ καὶ κάποια εἰδικὴ τέχνη.

Μέσα στὸ χάος τῶν πληροφοριῶν, τῶν ἐντυπώσεων, τῶν κρίσεων, ὑπάρχει ἔνας διαφορισμὸς βασικός, κι αὐτὸς είναι ἡ ἀτομικὴ ἐρμηνεία, ἡ ἔκφραση αὐτοῦ τοῦ χαοτικοῦ συνόλου, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀτομικότητα τοῦ ἀφηγητῆ. Μόνο ὅταν ἡ ἀσυνάρτητη ιστορικὴ ἀλήθεια, φτάσει σ’ ἐμᾶς μέσο τῆς ιστορικῆς μνήμης, ἐρμηνευτεῖ, πάρει προσωπικὴ ἔκφραση, μὲ τὴ σύνθεση καὶ τὴ διατύπωση, μόνο τότε προβάλλει ἡ νέα πνευματικὴ μορφὴ ποὺ ὀνομάζουμε ‘Ιστορία. Ἡ ‘Ιστορία είναι λοιπὸν ὁ ἀνθρωπὸς προσθετὸς στὰ γεγονότα. Ἡ δουλειὰ τοῦ ιστορικοῦ μοιάζει μὲ τὴ δουλειὰ τοῦ τεχνίτη μωσαϊκοῦ, γράφει δὲ L. Halkin. Μαζεύει τὰ πετραδάκια, ποὺ είναι πολλά, διαφορετικὰ σὲ χρῶμα καὶ σὲ σχῆμα, καὶ τὰ ταξινομεῖ, διατηρώντας τὴν προέλευσή τους, ἀλλ’ αὐτὰ είναι τόσο λεπτὰ ποὺ διατηροῦν πάντα τὶς δαχτυλιές του. Ὁ ιστορικὸς συμπληρώνει τὸν πίνακά του καὶ μὲ πετράδια χωρὶς χρῶμα, ποὺ φανερώνουν τὶς ἐλλείψεις στὶς ἀναζητήσεις καὶ στὰ συμπεράσματά του. ἀλλὰ κι αὐτὰ τοῦ χρησιμεύοντος νὰ προβάλλουν τὴ ζωγραφιά.

"Οσο πιὸ ἔξυπνος εἶναι ὁ ἴστορικός, μορφωμένος πλούσιος σὲ πείρα ζωῆς, ἀνοιχτὸς σ' ὅλες τὶς ἀνθρώπινες ἀξίες, τόσο πιὸ πολὺ γίνεται ἴκανὸς νὰ βρεῖ στοιχεῖα γιὰ τὸ παρελθόν, τόσο ἡ γνώση του εἶναι ἐπιδεκτικὴ σὲ πλοῦτο καὶ σὲ ἀλήθεια. 'Αλλ' ὁ ἴστορικὸς γνωρίζει πῶς δὲν μπορεῖ νὰ τὰ ξέρει ὅλα. Βλέπει ὅρισμένα πράγματα μέσα στὸ συχνὰ θαυμὸν καθρεφτάκι του. 'Αλλὰ ξέρει πῶς δὲν τὰ ξέρει ὅλα, καταλαβαίνει τὸ πλῆθος ἀπ' ὅσα τοῦ ξεφεύγουν. 'Η ἄγνοια, ὑποστηρίζει ὁ Λ. Στρέιτσυ, εἶναι ὅτι χρειάζεται πρῶτα ἀπ' ὅλα ἐνας ἴστορικός, γιατὶ ἀπλουστεύει καὶ λαμπικάρει, διαλέγει καὶ παραλείπει. "Ετσι νοιώθει τὸ πολυσύνθετο τῆς θέσης τῶν ἀνθρώπων στὴν τραγική τους μοῖρα. Πρέπει νὰ θυμᾶται ἔγκαιρα πῶς εἶναι ἀνθρωπος καὶ πῶς πρέπει οἱ θνητοὶ νὰ σκέπτονται σὰ θνητοὶ (θνητὰ φρονεῖν), σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχαία ἀντίληψη.

Τὰ προσόντα ποὺ διαθέτουν οἱ ἴστορικοὶ εἶναι διαφορετικά. "Ἄς ἔξετάσουμε τοὺς δυὸ πρώτους μεγάλους ἴστορικούς. 'Ο 'Ηρόδοτος εἶχε ἔξαιρετικὸ τάλαντο στὴ διήγηση καὶ ποιητικὸ γοῦστο γιὰ θρύλους, εἶχε δηλ. προσόντα λογοτεχνικὰ καὶ σ' αὐτὰ κυρίως χρωστᾶ τὸν τίτλο τοῦ πατέρα τῆς ἴστορίας¹. Θαύμαζε τὴν ὄργανωση, τὴ διοίκηση καὶ τὴν οἰκονομία τοῦ περσικοῦ κράτους, ποὺ γνώρισε ταξιδεύοντας ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο ὕστε τὸν 'Ινδὸ ποταμό. 'Εξετάζει τὰ ἴστορικὰ γεγονότα ὅχι σὰν χρονολογικὰ σημεῖα ἀλλὰ σὰ συνέχεια γεγονότων, ποὺ εἶναι δεμένα μεταξύ τους μέσα στὸ χῶρο. 'Η ἴστορία του εἶναι μαζὶ καὶ ἀνθρώπινη γεωγραφία. 'Ο Θουκυδίδης πάλι στάθηκε ὁ πρόδρομος τῶν μεγάλων συγγραφέων τοῦ 18ου αἰώνα, τοῦ Μπούρκε, τοῦ Μοντεσκιέ, τοῦ Ρουσσώ. Διώχνει τὸ μῦθο ἀπὸ τὴν ἴστορία καὶ οἱ

1. 'Ο πατριώτης του Διονύσιος λέει πῶς αὐτὸς πρῶτος ἔδωσε στὴν 'Ελλάδα τὴν ίδεα πῶς μιὰ ἔκφραση σὲ πεζὸ λόγο μπορεῖ ν' ἀξίζει δσο κ' ἐνας ποιητικὸς στίχος.

διάλογοί του έχουν τὴ μορφὴ τῆς σωκρατικῆς διαλεκτικῆς. Ὁ Θουκυδίδης εἶναι ἀκόμα, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, ἔνας κοινωνιολόγος. Ὁ Λουκιανὸς ἐπιμένει πώς «ὁ ἴστορικὸς συγγραφέας πρέπει νὰ κάνει τὴν κρίση του καθρέφτη καθαρό, λαμπερὸ καὶ σωστὸ στὴν ἀντανάκλαση, γιὰ νὰ ξαναδίνει ἀπαράλλαχτες τὶς ζωγραφιὲς τῶν ἔργων ποὺ δέχεται, νὰ μὴν παρουσιάζει τίποτε τὸ παραμορφωμένο, μὲ διαφορετικὸ χρωματισμὸ καὶ ἀλλαγμένο σχῆμα. Γιατὶ ὁ ἴστορικὸς δὲ σοφίζεται τὰ γεγονότα, ποὺ διηγιέται, θέλει νὰ τὰ ξαναφτιάξει, ὅπως πραγματικὰ ἔγιναν. Πρέπει νὰ τὰ κατατάξει καὶ νὰ τὰ διηγηθεῖ. Ἡ κυριώτερη φροντίδα του δὲν εἶναι τὶ θὰ πεῖ, ἀλλὰ πῶς θὰ τὰ πεῖ.

Ο ἴστορικὸς πρέπει πρῶτα ἀπ' ὅλα ν' ἀναζητᾶ τὴν ἀλήθεια. Νὰ ἐφαρμόζει τὸ ρητὸ τοῦ Ἀγίου Ἱερωνύμου : «"Αν ἀπὸ τὴν ἀλήθεια γίνει σκάνδαλο, ἀς γίνει τὸ σκάνδαλο, μὰ νὰ μὴν σκεπαστεῖ ἡ ἀλήθεια». Οἱ ἀπόψεις, τῶν ἰδρυτῶν τῆς ἴστορίας, τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, δὲν εἶναι ὅλες ὅμοιες γιὰ τὴν ἀλήθεια τους. Ο Ἔκαταῖος λέει πῶς θὰ προσπαθήσει νὰ γράψει ὅ,τι τοῦ φαίνεται ἀλήθεια. Ἐνῶ ὁ Ἡρόδοτος γράφει ὅ,τι τοῦ φαίνεται ἐνδιαφέρον. Τὸ γραφικὸ καὶ τὸ ἀνεκδοτικὸ τὸν τραβοῦν. Τὸ καθῆκον μου, ἀπολογιέται, εἶναι νὰ γνωρίσω, ὅ,τι λέγεται, ἀλλὰ δὲν εἴμαι ὑποχρεωμένος νὰ πιστέψω σ' αὐτὸ ἀπόλυτα. Ο Τίμαιος ὅμως δὲ δέχεται συμβιβασμούς : Τὸ χειρότερο λάθος, λέει, στὴν ἴστορία εἶναι τὸ ψέμα. "Οσοι γράφουν ψέματα στὰ βιβλία τους μπορεῖ νὰ τὰ ὀνομάσουν ὅπως θέλουν, ἀλλ' ὅχι βέβαια ἴστορία. Συμπερασματικά, ἡ ἴστορικὴ ἀλήθεια δὲ βρίσκεται στὴν ἴστορία, ἀλλὰ στὸν ἴστορικὸ ἡ καλύτερα ἐκφράζεται ἀπὸ αὐτόν.

Πρὸ πάντων, ὑποστηρίζει ὁ Λουκιανός, ὁ ἴστορικὸς πρέπει νὰ ἔχει ἐλεύθερη γνώμη καὶ οὔτε κανένα νὰ φοβᾶται, οὔτε νὰ περιμένει κάποιαν ἀνταμοιβή, ἀλλοιῶς θὰ εἶναι ὅμοιος μὲ τοὺς αἰσχροὺς δικαστές, ποὺ

δωροδοκοῦνται καὶ κρίνουν χαριστικὰ ἢ ἔχθρικά. Ὁ Πολύβιος εἶναι ἀκόμα πιὸ κατηγορηματικός : «Στὴ συνηθισμένη ζωή, γράφει, ἐνας τίμιος ἄνθρωπος πρέπει ν' ἀγαπᾶ τὴν πατρίδα του καὶ τοὺς φίλους του καὶ νὰ μισεῖ τοὺς ἔχθρους του. "Οταν δμως γίνει ἴστορικὸς πρέπει νὰ ξεχάσει ὅλα τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Πρέπει συχνὰ νὰ παινεύει τοὺς ἔχθρους του καὶ νὰ κρίνει αὐστηρὰ αὐτοὺς ποὺ ἀγαπᾶ τὸ περισσότερο». Ἐαλλ' ὁ Πολύβιος ἔχει ἀντικειμενικότητα ποὺ δὲ βρίσκουμε στοὺς νεώτερους ἴστορικούς. Γι' αὐτὸ στὴν Ἀρχαιότητα ἀκόμα, ὁ Πλούταρχος χαρακτήριζε τὸν Ἡρόδοτο «φιλοβάρβαρο» γιὰ τὴν ἀντικειμενικότητά του. Ὁ Φενελὸν ἥθελε ὁ καλὸς ἴστορικὸς νὰ μὴν ἀνήκει σὲ καμιὰ χώρα καὶ σὲ καμιὰν ἐποχή. Αὐτὸ εἶναι ἀκατόρθωτο καὶ μάλιστα ὄχι λογικό. Κάθε ἄνθρωπος ἀνήκει σὲ κάποιο περίγυρο, ποὺ τοῦ κληροδότησε, πολλὲς φορὲς χωρὶς νὰ τὸ ξέρει, τὶς ἥθικές του ἀρχὲς καὶ τὶς κατηγορικὲς προσταγές του¹.

Γιὰ νὰ εἶναι ὄλότελα ἀντικειμενικός, ὁ ἴστορικὸς πρέπει νὰ διηγιέται ἀκόμα καὶ τὰ μεγαλύτερα κακουργήματα, χωρὶς ξέσπασμα θυμοῦ, καὶ τὶς ἀνώτατες ἀρετές, δίχως νὰ δείχνει θαυμασμὸν ἢ ἀγάπη.

Σὰν ἐρευνητὴς ὁ ἴστορικὸς ἔχει καθῆκον νὰ παραμερίσει κάθε προσωπικὸ συναίσθημα. Ἐαλλὰ γιὰ νὰ καταλάβει τὴν ἔννοια τῶν γεγονότων στὸ βάθος τους, ἡ ὑποκειμενικὴ ἀποψη παίζει πάντα βασικὸ ρόλο. Ἀπὸ καλλιτεχνική, τέλος, ἀποψη, ἡ προσωπικότητα τοῦ ἴστορικοῦ θὰ δώσει τὸν χαρακτῆρα της στὴ διήγηση.

1. Ὁ φὸν Τράϊσκε, θερμὸς ἴστορικὸς τοῦ παγγερμανισμοῦ, ἔγραφε πῶς διάβαζε Θουκυδίδη γιὰ ν' ἀποκτήσει τὸ ἀληθινὸ ὕφος ἴστορικοῦ. Ἐαλλὰ σ' ἐνα του γράμμα προσθέτει: «Δὲ φιλοδοξῶ νὰ ὀνομαστῶ ἀντικειμενικὸς ἴστορικός. Αὐτὸ μοῦ εἶναι ἀδύνατο. "Αλλωστε αὐτὴ ἡ ἀναιμικὴ ἀντικειμενικότητα δὲν εἶναι ἀντίθετη στὴν ἴστορικὴ ἔννοια ; "Ολοι οἱ μεγάλοι ἴστορικοὶ ἀναγνώρισαν εἰλικρινὰ τὴ μεροληπτικότητά τους : 'Ο Θουκυδίδης εἶναι 'Αθηναῖος, ὁ Τάκιτος ἀριστοκράτης».

Γι' αύτό, τὰ ἔδια γεγονότα μᾶς τὰ διηγιέται διαφορετικὰ κάθε ιστορικός, φωτίζοντάς τα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, μὲ τὶς ἀντιλήψεις του, μὲ τὴν ἴδεολογία του. 'Ο ιστορικὸς πρέπει, ὅπως εἶπαν, νὰ βλέπει καθαρά, ἀλλὰ νὰ μὴν κρίνει. "Οταν ὅμως δὲν κρίνει δὲν καταλαβαίνει πιὰ τὶ βλέπει. 'Ο Νίτσε παρομοίαζε τοὺς «οὐδέτερους» ιστορικούς μὲ εὔνούχους. 'Ο ιστορικὸς ὀφείλει νὰ μᾶς δίνει ἐξακριβωμένα γεγονότα, ἀλλ' ἡ κρίση του πάνω σ' αὐτὰ εἶναι δική του ὑπόθεση καὶ πρέπει νὰ τὴ διατυπώνει. Οἱ ιστοριστὲς ὅμως θέλουν τὸν ιστορικὸν νὰ βλέπει τὴν κοινωνία μὲ ψυχρὸ μάτι, σὰ νὰ εἶναι ὑποταγμένη σὲ ὄρισμένους ἀκατανίκητους νόμους, ἕτσι ποὺ κάθε πρᾶγμα γίνεται ὅπως πρέπει ἀναπόφυγα νὰ γίνει. 'Αναζητᾶ λοιπὸν αὐτοὺς τοὺς νόμους ποὺ κυβερνοῦν τὴν ιστορία, χωρὶς νὰ νοιάζεται γιὰ ἐξαιρετικὰ γεγονότα, οὔτε γιὰ μεγάλες ιστορικὲς προσωπικότητες. 'Η ἀποψη αὐτὴ εἶναι μοιρολατρική. Καὶ μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε πῶς οἱ ἴδιότητες ποὺ ἐπιβάλλεται νὰ παρουσιάζει ἔνας καλὸς ιστορικὸς εἶναι οἱ πιὸ κοινὲς ἀλλὰ καὶ οἱ πιὸ σπάνιες: ἡ γνώση τοῦ ζητήματος, ἡ ἀγάπη γιὰ τὸ θέμα ποὺ διάλεξε, ἡ ὑποταγὴ στὴν ιστορικὴ κριτική, τέλος ὁ κοινὸς νοῦς καὶ ἡ φαντασία, ὅπως γράφει ὁ L. Halkin στὸ βιβλίο του «Εἰσαγωγὴ στὴν ιστορικὴ κριτική».

'Η ἀντικειμενικότητα προϋποθέτει παρατήρηση ἀπὸ κάποιαν ἀπόσταση, ποὺ λείπει ὅταν οἱ ιστορικοὶ γράφουν γιὰ σύγχρονά τους θέματα. 'Αλλ' ὅταν ἡ ιστορία ἀπομακρύνεται ἀπὸ μᾶς, μὲ τὸ χρόνο, ἡ ὅταν ἐμεῖς ἀπομακρυνόμαστε ἀπὸ αὐτή, μὲ τὴ σκέψη, παύει νὰ εἶναι ἀφομοιώσιμη καὶ δὲ γίνεται νοητή. Αὐτὸ ποὺ ζεῖ τόσο ἐντατικὰ εἶναι ἔνας μῆθος, ποὺ θὰ παρουσιαστεῖ σὰν τέτοιος σ' αὐτὸν τὸν ἔδιο τὸν ἀνθρωπο ἢ στὴν ἐρχόμενη γενιὰ ἢ ποὺ δὲ θὰ ὑπάρχει πιὰ σὲ μερικοὺς αἰῶνες. Νὰ γιατὶ κι ὁ 'Ἐφορος, σ' ἔνα ἀπὸ τὰ λίγα ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου του ποὺ σώθηκαν, γράφει πῶς «γιὰ

τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς μας, νομίζουμε πώς πρέπει νὰ
ἔχουμε περισσότερη ἐμπιστοσύνη σ' αὐτοὺς ποὺ δίνουν
λεπτομέρειες πιὸ ἀκριβεῖς. 'Απ' ὅσους γράφουν γιὰ τὸ
παρελθὸν σκεπτόμαστε πώς δὲν πρέπει νὰ πιστεύουμε
τοὺς μικρόλογους συγγραφεῖς, ἔχοντας ὑπ' ὅψη πώς έὰ
ἡταν ἀπίθανο νὰ βαστοῦν τόσον καιρὸ τὴν ἀνάμνηση
ὅλων τῶν πράξεων καὶ τῶν περισσότερων λόγων». Εἶναι
ἀδύνατο λοιπὸν ν' ἀνασυγκροτήσουμε παντοῦ τὴν λεπτο-
μέρεια. **Καλύτερα** νὰ σταθοῦμε στὶς γενικὲς γραμμὲς
τῆς **ἱστορίας**.

'Ο Fustel de Coulanges ἔλεγε πώς «ἡ τέχνῃ τοῦ
ἱστορικοῦ εἶναι ν' ἀποσπάσει ἀπὸ τὰ κείμενα ὅ,τι περι-
έχουν καὶ νὰ μὴν προσθέτει σ' αὐτὰ τίποτε ποὺ δὲν περι-
έχουν». "Ομως ὁ Θουκυδίδης, ὁ αὐστηρότερος τῶν
ἱστορικῶν, τὸν διαψεύδει. «Θὰ ἡταν δύσκολο, γράφει,
ν' ἀποδώσω μὲ ἀκρίβεια τοὺς λόγους ποὺ ἐκφωνήθηκαν
ἀπὸ διάφορους τὶς παραμονὲς ἢ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ
πολέμου, τόσο ἐκείνους ποὺ ἤκουσαν ἕδιος, ὅσο κ' ἐκεί-
νους ποὺ ἄλλοι τοὺς εἶχαν ἀκούσει καὶ μοῦ τοὺς ἀνά-
φεραν. Γι' αὐτὸ καὶ τοὺς ἔγραψα ἔχοντας ὑπ' ὅψη, τὶ θὰ
ἔπρεπε νὰ εἶχαν πεῖ οἱ ρήτορες, ποὺ νὰ ταιριάζει καλύ-
τερα στὴν κάθε περίσταση καὶ ἀκολουθώντας, ὅσο τὸ
δυνατό, τὴ γενικὴ ἔννοια τῶν ὅσων πραγματικὰ εἶπαν». Νομίζουμε πώς μποροῦμε νὰ συνοψίσουμε : 'Ο **ἱστορικὸς** πρέπει νὰ βασίζεται σ' ὅ,τι λένε τὰ κείμενα, νὰ μὴν
τ' ἄλλαζει, ἄλλα νὰ συμπληρώνει μὲ τὴ φαντασία του
ὅ,τι αὐτὰ δὲν γράφουν. "Οταν δὲν ξέρουμε τὶ ἔγινε, πρέπει
νὰ προσθέσουμε τὶ θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε γίνει πρα-
γματικά.

Εἶπαμε πώς ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν γεγονότων ὁ **ἱστορικὸς** πρέπει νὰ διαλέξει τὰ κυριώτερα. Καὶ ὅμως αὐτὸ
δὲν εἶναι τόσο εὔκολο, πρὸ πάντων μὲ τοὺς **ἱστορικοὺς**
ποὺ παθαίνουν κάποιαν ἐπαγγελματικὴ διαστροφὴ
καὶ περιορίζονται συνήθως στὰ πολιτικὰ καὶ στρατιω-
τικὰ γεγονότα. Ξέρουμε πώς τὸ 1715 πέθανε ὁ **Βασι-**

λιᾶς—"Ηλιος, δὲ Λουδοβίκος 14ος. Ἐλλὰ τὸν ἕδιο χρόνο
ἔγιναν γνωστὲς οἱ θεραπευτικὲς ἴδιότητες τοῦ κινίνου,
ποὺ βέβαια εἶχαν καὶ ἔχουν πολὺ μεγαλύτερες συνέ-
πειες στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία, λέει ὁ Βαλερύ, ἃν καὶ
δὲ γράφουν τίποτε γι' αὐτὸ οἱ ἱστορικοί. Νὰ γιατὶ ὁ
Πολύβιος ἔχει τὴ γνώμη πώς ἡ ἱστορία θὰ γράφεται
σωστά, ὅταν οἱ πρακτικοὶ ἀνθρωποι θελήσουν νὰ τὴ
γράψουν καὶ ὅταν οἱ ἱστορικοὶ θεωρήσουν ἀπαραίτητο
νὰ γνωρίσουν τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν πρακτική τους
ὅψη. Τέτοιος ἀνθρωπος δράσης ἦταν ὁ Θουκυδίδης,
ἱστορικὸς ποὺ τὸν ἔπλασε ἡ ζωὴ καὶ θέλει ἡ ἱστορία
νὰ γίνει διδασκαλία γιὰ πολιτικούς καὶ φιλομαθεῖς.
Τὸ ἕδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν "Ιμπν Χαλντούν, ποὺ ἔγινε
ὑπουργὸς καὶ πρωθυπουργὸς σὲ διάφορα ἀραβικὰ κράτη
καὶ τέλειωσε τὶς μέρες του σὰν δικαστῆς (καντῆς), γρά-
φοντας τὴν Εἰσαγωγὴ του στὴν Ἱστορία. "Ομως πάντα
ὁ ἱστορικὸς πρέπει νὰ βρεῖ μιὰν ἰδέα ὁδηγήτρα, ἔστω
καὶ μιὰν ὑπόθεση, ποὺ θὰ τὸν βοηθήσει νὰ διαλέξει μέσα
τὸν ὠκεανὸν τῶν γεγονότων. Ἐλλοιώτικα πνίγεται
μέσα σ' αὐτόν.

Σήμερα δὲ χρειάζεται μόνο ἡ βαθειὰ κατανόηση τῶν
κειμένων. Πρέπει ὁ ἱστορικὸς νὰ ἔχει καὶ τὸ αἴσθημα τῆς
ζωντανῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητας, τὸ ἐνδιαφέ-
ρον γιὰ τὸν τρόπο ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. "Ετσι ἀπὸ τὴν
ἐπίδραση τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, οἱ ἱστορικοὶ δίνουν
τὴν προτίμησή τους στὰ κοινωνιολογικὰ ζητήματα.
Ο κόσμος ἀλλάζει. Κι ὁ ἱστορικός, λέει ὁ 'Ερ. Πιρένν,
εἶναι ἔνας ἀνθρωπος ποὺ καταλαβαίνει πώς τὰ πρά-
γματα ἀλλάζουν. Ο μεγάλος ἱστορικὸς θὰ εἶναι αὐτὸς
πού, μέσα στὴν ὄργανωση τῆς σκέψης του, θὰ μπορέ-
σει νὰ βάλει τὸ ἱστορικὸ πρόβλημα, μὲ τὸν πιὸ γόνιμο
τρόπο. Θὰ μπορεῖ νὰ διαισθανθεῖ ποιὸ ἐρώτημα εἶναι
ἐνδιαφέρον νὰ θέσει στὸ παρελθόν. Καὶ ἡ μεγάλη ἱστο-
ρία γράφεται ὅταν τὸ ὄραμα τοῦ ἱστορικοῦ γιὰ τὸ παρελ-
θὸν φωτίζεται ἀπὸ βαθειὲς ὀπόψεις πάνω στὰ προβλή-

ματα τοῦ σήμερα. Ἡ δημιουργικὴ ἀνικανότητα τῶν Ἰστοριοχρατῶν προέρχεται ἀπὸ ἔλλειψη φαντασίας, γιατὶ δὲν μποροῦν νὰ ἴδοῦν μιὰ διαφοροποίηση στὶς συνθῆκες, ποὺ θ' ἀλλάξει τὴν ἐξέλιξη τῶν μικροκόσμων τους.

* *

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟ ΙΩΑΝΝΙΝΑΣ
ΤΟΜΕΑ ΦΙΛΟΦΟΡΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΗΣ: ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΑ ΚΑΙ ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΑ ΦΙΛΟΦΟΡΙΑΣ

Χάρη στοὺς Ἰστορικοὺς γνωρίζουμε τὰ Ἰστορικὰ γεγονότα. Στὴν ἐποχὴ τῶν μηδικῶν πολέμων βρέθηκε ὁ Ἡρόδοτος γιὰ νὰ μᾶς διασώσει τὸ ἔπος τοῦ Ἐλληνισμοῦ καὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὁ Θουκυδίδης μᾶς περιγράφει τὴν τραγωδία τού. Χωρὶς τὸ τάλαντό του, ἡ Ἰστορία τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου θὰ ήταν γιὰ μᾶς ἀσήμαντη, ὅσον οἱ πόλεμοι τῶν εὐγενῶν μεταξύ τους, τὸν καιρὸ τοῦ Μεσαίωνα¹. Τὴν ἕδια μέρα ποὺ γινόταν ἡ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἡρόδοτος, 55.000 "Ἐλληνες τῆς Σικελίας, μὲ ἀρχηγὸ τὸν Γέλωνα, νίκησαν στὴν Ἰμέρα καὶ σκότωσαν τὸν Ἀμίλκα, ποὺ ἐπικεφαλῆς 300.000 Καρχηδονίων ἐπιχείρησε νὰ κατακτήσει τὴν Μεγάλη Ἐλλάδα. Τὸ γεγονός ὅμως αὐτὸ πέρασε σχεδὸν ἀπαρατήρητο, γιατὶ δὲ βρέθηκε τότε ἐνας μεγάλος Ἰστορικὸς νὰ τὸ περιγράψει, ἀν καὶ ἡ Ἰστορία τοῦ Δυτικοῦ Ἐλληνισμοῦ ἔχει μεγάλη σημασία, σὲ βαθμὸ ποὺ ὁ Ἐδ. Μέγερ οποστηρίξει πώς ἀν διατηροῦνταν τὸ Κράτος τοῦ Διονυσίου τῶν Συρακουσῶν ἡ ἐξέλιξη τῆς παγκόσμιας Ἰστο-

1. Ἡ εἰκόνα ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν Ἐλλάδα τῆς κλασικῆς ἐποχῆς παρουσιάζει πολλὰ κενά. Γνωρίζουμε ἐνα σωρὸ πράγματα γιὰ τοὺς πολίτες τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ σχεδὸν τίποτε γιὰ τοὺς Σπαρτιάτες, τοὺς Κορινθίους, τοὺς Θηβαίους ἢ ἀκόμα γιὰ τοὺς δούλους καὶ τοὺς μετοίκους τῶν Ἀθηνῶν, παρατηρεῖ δὲ Ε. Κάρρ. Γιατὶ; Γιατὶ αὐτὸ δὲν εἶχαν Ἰστορικούς. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ἀκόμα, πώς, ἀπὸ τὶς ἀρχαιολογικὲς ἀνακαλύψεις, ὅχι μόνο στὴν Ἐλλάδα (Κρήτη, Μυκῆνες, Πύλος κ.τ.λ.) ἀλλὰ καὶ στὴν Αἴγυπτο, τὴν Τροία καὶ τὴ Μικρασία, γνωρίζουμε σήμερα καλύτερα τὴν Ἀρχαίαν Ἐλλάδα ἀπὸ τις τὴ γνώριζαν οἱ "Ἐλληνες στὴν κλασικὴ ἐποχή.

ρίας θὰ ἦταν διαφορετική. Πολὺ ἀργότερα, ὁ Διόδωρος ἔξιστόρησε τὴ μάχη αὐτή, ἀπὸ πληροφορίες ποὺ εἶχε μαζέψει. Ἡ ἴστορία τῆς Γαλλίας ἀρχίζει μὲ τ' Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἰουλίου Καίσαρα καὶ ἡ ἴστορία τῆς Γερμανίας ἀρχίζει μὲ τὸ ἔργο τοῦ Τακίτου. Ἀλλὰ πόσα πρόσωπα, ποὺ ἔπαιξαν κάποιον ἴστορικὸ ρόλο, κάπως σημαντικό, ζητοῦν συγγραφέα, σὰν τοὺς ἥρωες τοῦ Πιραντέλο;

Οἱ ἴστοριογράφοι δημιουργοῦν τὴν ἴστορία. Τι ξέρουμε γιὰ τὰ μεγάλα μεσαιωνικὰ κράτη τῆς Ἀφρικῆς: τὴ Γκάνα, τὸ Μάλι, τὸ Σογκάϊ, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς περιγραφὲς Πορτογάλων ἐμπόρων καὶ μερικὰ ἐρείπια ποὺ βρίσκουν σήμερα οἱ ἀρχαιολόγοι; Σχεδὸν τίποτα. Γιατὶ αὐτὰ τὰ κράτη, ποὺ εἶχαν δύναμη, πολιτισμό, τέχνες, ὀνάλογες μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη τῆς ἐποχῆς τους, δὲν εἶχαν ἴστορικούς, ἀλλ' ἡ ἴστορία τους μεταφερόταν προφορικὰ ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιά, χάρη σὲ εἰδικούς τιτλούχους τῆς Αὐλῆς, ὡσπου τὸ δουλεμπόριο πρῶτα κι ὁ ἀποικισμὸς ἀργότερα τὰ κατάστρεψαν. Ἐπειτα οἱ Εὐρωπαῖοι ἴστορικοὶ ξεχνοῦν ἢ δὲ δίνουν ἀρκετὴ προσοχὴ στὶς ἄλλες ἡπείρους καὶ πρὸ πάνιων στὴν Ἀσία. Σ' αὐτὸ δείχνονται στενοκέφαλοι, ἀντίθετα μὲ τὸν Ἡρόδοτο, ποὺ περικλείνει στὶς Ἱστορίες του ὅλον τὸν τότε γνωστὸ κόσμο καὶ μᾶς ἔδωσε τὴν πρώτη ἴστορία τῆς Μεσοποταμίας. Ἐνῶ οἱ ἴστορικοὶ τοῦ περασμένου αἰώνα πίστευαν στὴν παγκόσμια «ἐπέκταση τῆς Εὐρώπης» καὶ οἱ ἄλλες ἡπειροί, τὰ ἄλλα κράτη, παρουσίαζαν γι' αὐτοὺς ἐνδιαφέρον μόνο στὶς σχέσεις τους μὲ τὴ δική μας ἡπειρο. Καὶ ὅμως στὴν ἐποχὴ τοῦ Καρόλου τοῦ 5ου καὶ τοῦ Λουδοβίκου 14ου ὑπῆρχαν στὴν Ἀσία κράτη πολὺ μεγαλύτερα, πολυπληθέστερα καὶ πλουσιώτερα ἀπὸ τὰ μεγάλα εὐρωπαϊκὰ κράτη, ποὺ ἔξουσίαζαν αὐτοὶ οἱ βασιλιάδες καὶ τραβοῦσαν τὴν προσοχὴ τῶν ἴστορικῶν μας.

Ἄλλοι πάλι ἴστορικοὶ ἔδωσαν ἀξία σὲ γεγονότα

παραπεταμένα και σὲ ἐποχὴς περιφρονημένες. "Ετσι δ 'Ιω. Ντρόύσεν ἀνακάλυψε, μποροῦμε νὰ ποῦμε, τὴν ἀξία του Ἑλληνισμοῦ, ὅστερα ἀπ' τὸν Μεγαλέξανδρο και ὀνόμασε αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἑλληνιστικὴ (Hellenismus). 'Ο Ροστόβτσεφ μᾶς ἔδειξε, στοὺς τρεῖς τόμους του τῆς κοινωνικῆς και οἰκονομικῆς ἴστορίας τοῦ ἑλληνιστικοῦ χώρου, πῶς αὐτὸς ὑπῆρξε ἡ θαυμάσια ὥριμαση τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἐνῶ ὡς τότε τὸν παρουσιάζει σὰν τὴν παρακμή του. Τὰ ἵδια ὑποστηρίζει και ὁ Β. Τὰρντ στὸ βιβλίο του γιὰ τὸν «Ἐλληνιστικὸ Πολιτισμό», ἀναπτύσσοντας πρὸ πάντων τὴν ἐπιστημονική του ἐπίδοση. Κι δ Ὁ τόγαρη σημειώνει τὴν σημασία τῆς μοναρχίας τῶν Σελευκιδῶν, που κατόρθωσαν νὰ ἔνωσουν τὸν ἑλληνικὸ και τὸν συριακὸ πολιτισμό, σ' ἕνα μῆγμα πολὺ ἀνώτερο ἀπὸ τὴν ἔνωση, τοῦ ἑλληνικοῦ μὲ τὸν αἴγυπτιακὸ πολιτισμό¹.

'Ο ἴστορικὸς ξεπερνᾷ τὴν αὐστηρὰ νοητὴν σκέψη. Προσθέτει μεγάλο ἀριθμὸ λεπτομερειῶν, που δίνουν ζωὴ και χρῶμα στὰ περασμένα γεγονότα και στὶς γαμένες πιὰ προσωπικότητες. 'Ωστόσο ἡ λογικὴ τῆς ἴστορίας ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ περιοριστεῖ στὴν ἀνάλυση μόνο τῶν ἴστορικῶν κρίσεων. Αὐτὲς ὅμως ἀφοροῦν γεγονότα και ἀτομα διαλεγμένα, μεταβάλλοντας τὶς πραγματικότητες τοῦ παρελθόντος σὲ ἀξίες. Μιὰ τέτοια ἀρχὴ δὲν παρουσιάζει κανένα μυστήριο, περιορίζεται νὰ διατυπώσει σὲ ἔκφράσεις αὐστηρὲς αὐτὴ τὴν κοινὴ ἀλήθεια: συγκρατοῦμε ἀπὸ τὸ πεθαμένα μόνο ὅ,τι, γιὰ κάποιο λόγο, μᾶς ἐνδιαφέρει, μᾶς συγκινεῖ, μᾶς παθιάζει. 'Η ἔκλογὴ ὅμως ἔνδος παραδείγματος εἶναι πολὺ δύσκολη και ἐπικίνδυνη γιὰ τὸν ἴστορικό, γιατὶ αὐτὸ πρέπει νὰ παρουσιάζει ἀντιπροσωπευτικὴ ἀξία.

1. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πῶς ἡ ἑλληνικὴ βασιλεία στὴ Συρία και στὴν Αἴγυπτο κράτησε 970 χρόνια, ἐνῷ τὰ διάφορα σημερινὰ εύρωπακάντα κράτη έχουν μικρότερη ζωὴ.

‘Ο ἄνθρωπος ποὺ ζεῖ τὰ γεγονότα, ὁ χρονογράφος, τὰ ξέρει καλύτερα ἀλλὰ δὲν καταλαβαίνει τὶς συνέπειές τους, δηλ. τὴν ἴστορική τους σημασία. ‘Ο ἴστορικὸς ἔρχεται κατόπι καὶ συστηματοποιεῖ τὸ χρονικό. Πρέπει ἀπόλυτα νὰ βγεῖ κανεὶς ἀπὸ τὴν ἐποχή του καὶ ἀπ’ τὸν λαό του γιὰ νὰ κρίνει τοὺς μακρινοὺς χρόνους καὶ λαούς, εἶπε ὁ Χέροντερ. Βέβαια τὸ ἴστορικὸ γεγονὸς ἀνήκει στὸ παρελθόν, κ’ ἐπομένως δὲν ὑπάρχει πιὰ παρὰ μόνο ἡ εἰκόνα του, ποὺ μᾶς δίνει ὁ ἴστορικός. Χρειάζεται ν’ ἀναπλαστεῖ ἀπὸ αὐτόν. Καὶ προβάλλει τὸ ἐρώτημα: τὸ ἴστορικὸ γεγονὸς εἶναι πραγματικὸ ἢ φτιαχτό; ‘Τιάρχει κάποια ἀντινομία ἀνάμεσα στὸ ἀντικειμενικὸ καὶ στὸ ὑποκειμενικό, ποὺ ἡ κριτικὴ φιλοσοφία τῆς ἴστορίας προσπαθεῖ νὰ ξεδιαλύνει. “Ετσι ἡ ἴστορία εἶναι ὅτι ὁ ἴστορικὸς κατόρθωσε ν’ ἀγκαλιάσει ἀπὸ τὸ παρελθόν, ἀλλὰ περνώντας μέσα ἀπὸ τὴ διαδικασία τῆς γνώσης του. Τὸ παρελθὸν εἶναι τόσο ξαναφτιαγμένο, ξαναδουλεμένο, ποὺ ἔγινε ὀντολογικὰ ἀλλοιώτικο. Γι’ αὐτὸν οἱ Σίμμελ θέλει νὰ ξεχωρίσει τὸ παρελθὸν ποὺ ὑπῆρξε, ἀπὸ τὴν ἀνάπλασή του. Βέβαια ἡ ἐπιλογὴ δὲ γίνεται μόνο ἀπὸ τὸν ἴστορικό, ἀλλὰ κι ἀπὸ τὰ πράγματα. ‘Τιπήρχαν, γράφει, πολλοὶ προφῆτες, ποὺ μποροῦμε νὰ συγκρίνουμε μὲ τὸ Χριστό ἢ μὲ τὸ Βούδδα, ἀλλ’ ἡ ἐπιτυχία, ὀφειλόμενη ἵσως στὶς περιστάσεις, ἀποφάσισε γιὰ τὴν ἴστορικὴ ἀξία τους. ‘Η ἐπιλογὴ ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα πραγματοποιεῖ αὐτὸ τὸ γίγνεσθαι.

‘Αναμφισβήτητα δὲν μπορεῖ νὰ γραφεῖ ἴστορία γωρὶς τὴν καθορισμένη ἀποψη τοῦ συγγραφέα. “Οπως στὶς ἐπιστῆμες, ἡ ἴστορία πρέπει νὰ εἶναι ἐκλεκτική. ἀλλοιῶς θὰ πνιγεῖ κάτω ἀπὸ τὴ μάζα τῶν ἀσήμαντων καὶ ἀσυνάρτητων γεγονότων. Γι’ αὐτὸν ὁ ἴστορικὸς διαλέγει ἀπὸ τὸ σωρὸ τῶν γεγονότων, γράφει τὴν ἴστορία ποὺ τὸν ἐνδιαφέρει καὶ μᾶς ἐνδιαφέρει. Προσπαθεῖ ἔτσι νὰ διατυπώσει μιὰν ὑπόθεση ποὺ μπορεῖ νὰ στηριχτεῖ, μιὰν ἴστορικὴ ἐξήγηση τῶν γεγονότων. ‘Η ἀποψη τῆς

πάλης τῶν τάξεων, τῆς πάλης τῶν φυλῶν γιὰ τὴν ἐπικράτησή τους ἢ ἡ ἴστορία τῶν θρησκευτικῶν ἴδεῶν ἢ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ βιομηχανικῆς προόδου εἶναι σκέψεις σεβαστές. Ἀλλὰ δὲν εἶναι δόγματα ἢ καὶ θεωρίες, ποὺ περιορίζουν τὴν ἴστορικὴ δράση σὲ μιὰ ἀπ' ὅλες τὶς ἀπόψεις, ὅπως θεωροῦν οἱ μαρξιστὲς τὴν πάλη τῶν τάξεων, οἱ ρατσιστὲς τὴν ἐπιβολὴ τῆς φυλῆς, οἱ θεολόγοι ἴστορικοὶ τὸ θεοκρατικὸ σύστημα ἢ οἱ ὄπαδοὶ τῆς θεωρίας τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ βιομηχανικῆς προόδου τὴν τεχνικὴ προσταγή. Γιατί, ἐνῶ στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες ὑπάρχει ἡ ἀντικειμενικότητα τοῦ ἐπιστήμονα, στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες ἐπιβάλλονται οἱ κοινωνικὲς προλήψεις, οἱ ταξικὲς προτιμήσεις καὶ τὰ προσωπικὰ συμφέροντα.

‘Ο Σίλλερ γράφει γιὰ τοὺς «ἀντικειμενικούς» ἴστορικούς : «“Ἐνα φαινόμενο ὕστερα ἀπὸ ἔνα ὅλο ξεφεύγει ἀπὸ τὴν τυφλὴ τύχη, ἀπὸ τὴ χωρὶς κανόνα ἐλεύθερία, γιὰ νὰ πάρει σειρά, ὅπως ἔνας ἀριθμὸς ποὺ πραγματικόζεται σ’ ἔνα σύνολο ἀρμονικό, σύνολο ποὺ πραγματικὰ ὑπάρχει μόνο στὴ φαντασία». Γι’ αὐτὸ κι ὁ Κρότσε ὑποστηρίζει πὼς ἡ ἀντικειμενικὴ ἴστορία δὲν εἶναι ἀληθινὴ ἴστορία : εἶναι μάζεμα γνώσεων ἢ φιλολογία. Σημασία δὲν ἔχει ἡ διαπίστωση τῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος. Ἀλλ’ ἡ συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του, ποὺ ὁ ἴστορικὸς παίρνει μέσα στὴν ἴστορικὴ πραγματικότητα, ἀφοῦ τὰ πράγματα ἔχουν πραγματικὴν ὑπαρξη μόνο στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου.

Στὴν ἐποχὴ τοῦ ‘Ηροδότου, ὁ ἴστορικὸς εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ τρία πράγματα : νὰ βλέπει (ὄψις), ν’ ἀκούει (ἀκοή) καὶ νὰ σκέπτεται (γνώμη). Σήμερα δύνας χρειάζεται νὰ μελετᾶ τὰ ἔργα τῶν προηγούμενῶν του ἴστορικῶν καὶ πρὸ πάντων τὰ καλοστοιβαγμένα ἀρχεῖα. Καὶ ἀκόμα τὰ φωτογραφικὰ καὶ κινηματογραφικὰ πειστήρια, καθώς καὶ τοὺς μαγνητοφωνημένους λόγους τῶν πολιτικῶν. Διαλέγοντας μέσα στὴ μεγάλη μάζα τῶν γνωστῶν

γεγονότων, ὁ ἱστορικὸς πρέπει βέβαια νὰ βρίσκει τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ στὴ ζωὴ ἐνὸς ἔθνους ἢ τὰ πιὸ σημαντικὰ ἀπὸ τὶς συνέπειές τους. Δὲν ὑπάρχει ὅμως κανένας κανόνας ποὺ ἐπιτρέπει νὰ ἐκτιμήσουμε ἀσφαλῶς οὕτε τὴ σημασία ἐνὸς γεγονότος, οὕτε τὴν ἀξία του, σὰν παράδειγμα.¹ Η ἐκλογὴ μένει λοιπὸν ἐνα ψεγάδι αὐθαιρεσίας τοῦ ἱστορικοῦ, ἀφοῦ διάλεγμα θὰ πεῖ πρότιμηση.

Δὲν ὑπάρχει ἀντικειμενικὴ ἱστορία τοῦ πνεύματος. Η προσήλωση τοῦ ἱστορικοῦ στὰ γεγονότα, τὸν παρομοιάζει μὲ τὸν ἀγγειοπλάστη ποὺ γίνεται σκλάβος τῆς λάσπης ποὺ κατεργάζεται, γράφει ὁ Τόϋνμπη. Ἐπειτα, ἐνῶ γιὰ τὰ παλιὰ χρόνια τὰ στοιχεῖα εἶναι λιγοστά, στὴ σύγχρονη ἱστορία γίνονται ὑπερβολικὰ πολλά, κι ὁ ἱστορικὸς πρέπει νὰ διαλέξει μέσα ἀπὸ αὐτὸν τὸν ὅγκο, σύμφωνα μὲ ὅρισμένα κριτήρια, ποὺ ὁ ἴδιος θὰ ὅρισει. Γιατὶ ὅλα τὰ γεγονότα δὲν εἶναι ἱστορικὰ κ' ἡ μεταξύ τους διάκριση δὲν εἶναι σταθερὴ καὶ ξεκομμένη, δπως ἀναπτύξαμε πάρα πάνω. Ἀν τὴ γδύσουμε ἀπὸ τὶς πολεμικὲς ἀκρότητες καὶ τὶς παράδοξες διατυπώσεις τῆς, ἡ ἱστορικὴ φιλολογία περιορίζεται νὰ μᾶς φανερώνει τὸν ἀποφασιστικὸ ρόλο ποὺ παίζει στὴν ἐπεξεργασία τῆς ἱστορικῆς γνώσης, ἡ παρέμβαση τοῦ ἱστορικοῦ, τῆς σκέψης του, τῆς προσωπικότητάς του. Η ἱστορία εἶναι λοιπὸν χρίση¹.

Τοῦ κάκου ἐντείνουμε τὴν προσπάθεια, ἀλλάζουμε τὶς μεθόδους, πλαταίνουμε ἢ στενεύουμε τὸ πεδίο τῆς

1. Πολλοὶ ἱστορικοὶ μᾶς ἔδωσαν ἀπὸ καιρὸ ἀξιόλογα συγγράμματα μεθοδολογίας γιὰ τὴ μελέτη, κατανόηση καὶ διατύπωση τῆς ἱστορίας, δπως ὁ Γερμανὸς Ἐρν. Μπερνχάλμ, οἱ Γάλλοι Ch. Langlois καὶ Ch. Seignobos (μετ. Σπ. Λάμπρου), ὁ Αὐστριακὸς B. Μπάουερ καὶ ὁ δικός μας N. Βλάχος, ποὺ ἀναπτύσσει τὶς μεθόδους τῆς ἱστορικῆς γερμανικῆς σχολῆς τοῦ περασμένου αἰώνα, στὸ βιβλίο του «Θεωρητικὰ καὶ μεθοδολογικὰ προβλήματα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ», 1925.

μελέτης, έξετάζουμε τὰ πράγματα ἀπὸ πολὺ ψηλὰ ἡ μπαίνουμε στὴ λεπτὴ διάρθρωση μιᾶς ἐποχῆς, λαφυραγωγοῦμε τὰ ἀρχεῖα τῶν ἴδιωτῶν, τὰ οἰκογενειακὰ χαρτιά, τὰ ἴδιωτικὰ ἔγγραφα, τὶς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, τὶς διοικητικὲς ἀποφάσεις. Αὐτὲς οἱ διάφορες δραστηριότητες δὲ συγκλίνουν, δὲ βρίσκουν καμιὰ γενικὴν ἴδεα γιὰ ὅριο. Γιατὶ τὴν καθεμιὰ τους ἔχει ὅριο τὴ φύση καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν συγγραφέων τους καὶ φανερώνουν μόνο πώς εἶναι ἀδύνατο νὰ ξεχωρίσουμε τὸν παρατηρητὴν ἀπὸ τὸ πρᾶγμα ποὺ παρατηρεῖ καὶ τὴν ἴστορίαν ἀπ’ τὸν ἴστορικό, γράφει ὁ Βαλερύ. Καὶ μποροῦμε νὰ προσθέσουμε πώς τὸ αἴτημα τῆς ἀντικειμενικῆς ἴστορίας ἴσοδυναμεῖ μὲ τὴ δημιουργία ἴστορίας χωρὶς ἴστορικούς.

Ἐχουμε ὅμως καὶ τὰ ψεύτικα τεκμήρια, τοὺς ψεύτικους παπύρους, τὰ ψεύτικα ἔγγραφα, τὶς ψεύτικες ἐπιγραφές, τὰ ψεύτικα ἀπομνημονεύματα, τὰ ψεύτικα ἀρχαιολογικὰ εύρήματα, ποὺ μποροῦν νὰ ξεγελάσουν τοὺς ἴστορικούς. Γι’ αὐτὸ στοὺς τόσους βοηθητικοὺς κλάδους τῆς ἴστορίας προστέθηκε καὶ ἡ ἴστορικὴ κριτική. Αὐτὴ ἀναπτύχθηκε στὴ Γερμανία πρῶτα μὲ τὸν Νίμπουρ, ποὺ ἔβγαζε σὰ μὲ νυστέρι τὴ σάρκα τῆς παράδοσης γιὰ ν’ ἀφήσει μόνο τὸ σκελετὸ τῆς ἀλήθειας, καὶ κατόπι μὲ τὸν Ράνκε, ἀντάξιο διάδοχό του. Εἶναι μιὰ ἴστορικὴ μέθοδος, μὲ σκοπὸ νὰ διακρίνει τὸ πραγματικὸ ἀπὸ τὸ λαθεμένο στὴν ἴστορία καὶ στὴ διαλεκτικὴ της, νὰ διαλέξει τὸ ἀληθινὸ ἀπὸ τὸ ψεύτικο ἔγγραφο, νὰ ξεδιαλύνει τὸ τὶ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ψεύτικο σ’ ἔνα ἔγγραφο ἀληθινὸ καὶ τὸ τὶ ἀληθινὸ σ’ ἔνα ἔγγραφο ψεύτικο. Αὐτὴ πρέπει ἀκόμα νὰ ξεχωρίσει τὸ τὶ εἶναι πιθανό, δυνατό, ὕποπτο ἢ ἀδύνατο νὰ ἔξακριβωθεῖ. ”Ετσι λοιπὸν μιὰ ἴστορικὴ ἔρευνα ἀπαιτεῖ πνευματικὲς ἀρετὲς καὶ πεῖρα, ποὺ τῆς δίνουν χαρακτῆρα ἀληθινὰ ἐπιστημονικό.

Δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρξουν ξεχωριστὲς ἴστορίες : πολιτική, οἰκονομική, ἐπιστημονική, πνευματική κλπ.

‘Ο ιστορικὸς πρέπει νὰ ἔξετάσει ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τῶν λαῶν, ἀπὸ τὴν ἐθνική τους οἰκονομία ὡς τὴν τέχνη καὶ τὴν λογοτεχνία τους. ’Αλλὰ δὲν χρειάζεται νὰ ἔχει εἰδικὴ ἐπιδεξιότητα γιὰ νὰ προσδιορίσει τὴν ἐποχὴ ἐνὸς κομματιοῦ ἀγγείου ἢ μαρμάρου, νὰ ξεδιαλύνει μιὰ σκοτεινὴ ἐπιγραφὴ ἢ νὰ κάνει τοὺς ἀναγκαίους ἀστρονομικοὺς μῆπολογισμοὺς γιὰ νὰ καθορίσει μιὰν ἀκριβῆ χρονολογία. Δὲν ὑπάρχει ιστορικὸς τέλειος, ποὺ νὰ τὰ ξέρει ὅλα. Θ’ ἀναγκαστεῖ νὰ προσφύγει σὲ εἰδικοὺς παπυρολόγους, ἐξηγητές εἰδικευμένους στὴ σφηνοειδῆ γραφὴ ἢ στὰ ἀρχαῖα ἑβραϊκὰ κείμενα, σὲ φιλόλογους κ.τ.λ. ’Επειδὴ μάλιστα ἡ παγκόσμια ιστορία ἀγκαλιάζει πολλὲς ἐθνότητες καὶ ἀντικρύζει μεγάλη χρονικὴ ἔκταση, δὲν μπορεῖ ἕνας μόνο ιστορικὸς νὰ μελετήσει ὅλες τὶς πηγὲς καὶ ἡ ιστορία γράφεται πιὰ μὲ τὴ συνεργασία ὅμαδων ιστορικῶν. ’Η κατανομὴ τῆς ἐργασίας, ποὺ ἐπικρατεῖ σήμερα στὶς διάφορες ἐπιστῆμες, ἔχει ἐπιβληθεῖ καὶ στὴν ιστορία.

***

Στὸ βιβλίο του «Πῶς πρέπει νὰ γράφεται ἡ ιστορία», ὁ Λουκιανὸς ὑποστηρίζει πῶς ὁ ιστορικὸς πρέπει νὰ ἔχει δυὸς βασικὰ προτερήματα: νοῦ πολιτικὸ καὶ δύναμη ἐρμηνευτική. ’Απὸ αὐτές, ἡ πρώτη εἶναι δῶρο τῆς φύσης καὶ δὲν διδάσκεται. ’Η ἄλλη μαθαίνεται μὲ πολλὴ ἀσκηση, ἀδιάκοπη ἐργασία καὶ ἀγάπη στ’ ἀρχαῖα πρότυπα. Παρατηρεῖ ὅμως πῶς οἱ περισσότεροι ιστορικοὶ παραμελοῦν ν’ ἀνιστοροῦν τὰ γεγονότα, καταγίνονται νὰ ἐπαινοῦν τοὺς ἀρχοντες καὶ τοὺς στρατηγούς, ἔξυψώνοντας τοὺς συμπατριῶτες τους καὶ καταχωνιάζοντας τοὺς ἔχθρούς. Χρειάζεται κάποτε καὶ στὴν ιστορία ὁ ἐπαινος. Μὰ αὐτὸς πρέπει νὰ γίνεται στὸν καιρό του καὶ μὲ μέτρο, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν εἶναι βαρετός σ’ ἐκείνους ποὺ θὰ τὸν διαβάσουν ἀργότερα. ”Ἐρευνα,

κατανόηση, ἐκμετάλλευση τῶν ἴστορικῶν στοιχείων βρίσκονται, ὅπως εἴπαμε, στὴ βάση τῆς ἐργασίας τους. "Ετσι ὁ ἴστορικὸς κατασκευάζει μιὰν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ποὺ ἔθεσε γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ παρελθόντος. Εἶναι ὅμως φυσικὸς ὁ ἴστορικὸς νὰ μένει συχνὰ φυλακισμένος μέσα στὴν ἴδιαίτερη ὄπτική, ποὺ τοῦ ἐπιβάλλει ἡ τουλάχιστον τοῦ ὑποβάλλει ἡ προσωπική του νοοτροπία, ἐπηρεασμένη κι αὐτὴ ἀπὸ τὴν νοοτροπία τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς ἐποχῆς του. "Αν καὶ εἶναι φυσικὸς ὅταν γίνεται ἐνας πόλεμος, οἱ ἐμπόλεμοι νὰ τὸν θεωροῦν σὰν τὸν μεγαλύτερο ἀπ' ὅλους, ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος θ' ἀποδειχθεῖ μὲ κριτήριο τὴν πραγματικότητα, πὼς ἥταν ὁ σπουδαιότερος ἀπ' ὅλους τοὺς προηγούμενους, γράφει ὁ Θουκυδίδης. Καὶ ὁ Ἰώσηπος ὑποστηρίζει, στὸν πρόλογο τῆς ἴστορίας του, πὼς ὁ Ἐβραιορωμαϊκὸς πόλεμος ἥταν ὁ σημαντικότερος ὅχι μόνο τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ κάθε ἄλλης, ἀνάμεσα σὲ πόλεις – κράτη καὶ ἔθνη¹.

"Η ἴστορικὴ παρατήρηση μειονεκτοῦσε ὡς τώρα γιατὶ ἔγινε μὲ τὰ μυωπικὰ γυαλιά τοῦ ἐθνικισμοῦ. Μὰ καὶ στὴν ἐποχή μας, ὁ ἐθνικισμὸς χύνεται στὸ παλιὸ ποτήρι τοῦ φυλετισμοῦ, διαπιστώνει ὁ Τόϋνμπη. Παρατηρεῖ λοιπὸν πὼς «ἡ ἴστορικὴ σκέψη εἶναι βαθιὰ ἐπηρεασμένη ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς ποὺ ἐπικρατοῦν στὸ πρόσκαιρο κοινωνικὸ περιβάλλον, ὅπου ὁ συγγραφέας ἔτυχε νὰ ζεῖ. "Αν αὐτὸ τὸ ἀποτύπωμα δείχνεται νὰ εἶναι τόσο βαθὺ καὶ τόσο πειστικό, ὡστε πραγματικὰ νὰ φτιάχνει τὶς ἀπὸ τὰ πρῶτα (*a priori*) κατηγορίες τῆς σκέψης τοῦ ἴστορικοῦ, αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ σχετικότητα ἀνάμεσα στὴν ἴστορικὴ σκέψη καὶ στὸ κοινωνικὸ περίγυρο ἥταν

1. "Ελληνες καὶ Ρωμαῖοι ἴστορικοι περιγράφουν λεπτομερείακὰ τὸ ἀπλωμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Δὲν ἀναφέρουν ὅμως τὴν παράλληλη σχεδὸν ἐξάπλωση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ποὺ σαράκωσε τὰ θεμέλια αὐτῆς τῆς αὐτοκρατορίας καὶ εἶχε τελικὰ μεγαλύτερη ἐπίδραση στὴν ἴστορία τῆς ἀνθρωπότητας.

ἀπόλυτη... Ὁ ἴστορικὸς πρέπει νὰ τὸ παραδεχτεῖ. Ἐνῶ θὰ ἦταν δυνατὸ γι' αὐτὸν νὰ ἐργάζεται ἔξω ἀπὸ μιὰ μορφολογία τῆς σκέψης του, ἀναλύοντας τὶς ἀντιδράσεις ποὺ ἐνεργοῦν πάνω του, στὴν εἰδικὴ κοινωνία ὅπου ζεῖ, τοῦ ἦταν ἀδύνατο ν' ἀνακαλύψει τὴ διάρθρωση αὐτῆς τῆς κοινωνίας ἢ ἄλλων κοινωνιῶν, ὅπου ἄλλοι ἴστορικοὶ καὶ ἄλλα ἀνθρώπινα ὅντα ἔζησαν σὲ διάφορους καιροὺς καὶ τόπους». Ἡ ἴστορία εἶναι λοιπὸν ἀδιάκοπη διενέργεια ἀλληλοεπιδράσεων τοῦ ἴστορικοῦ καὶ τῶν γεγονότων ποὺ ἔχει ὑπ' ὅψη του, ἐνας ἀτέλειωτος διάλογος ἀνάμεσα στὸ παρὸν καὶ στὸ παρελθόν. Καὶ ὁ ἴστορικὸς εἶναι προϊὸν τῆς ἴστορίας καὶ τῆς ἐποχῆς του.

Ἡ ἀντίληψη τῶν ἴστορικῶν συχνὰ θολώνεται ἀπὸ τὶς τάσεις τους. Οἱ περισσότεροι, μπλεγμένοι στὶς συγκρούσεις τοῦ καιροῦ τους, ἔφεραν τὰ πολιτικά, θρησκευτικὰ καὶ ἔθνικά τους πάθη στὴν ἴστορία τοῦ παρελθόντος, τὴν ἔκαναν συνήγορο ἢ κατήγορο. "Αλλοι ἐπιδιώκουν σκοποὺς ἀσχετούς μὲ τὴν ἴστορικὴ ἀλήθεια. 'Ο 'Ιούλιος Καΐσαρ στ' ἀπομνημονεύματά του μᾶς διηγιέται τὴν πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ του σταδιοδρομία. 'Ο Σουητώνιος, ὁ λόγιος γραμματέας τοῦ 'Αδριανοῦ, στὸ βιβλίο του «Βίοι τῶν δώδεκα Καισάρων» ἀνζητεῖ τὸ σκάνδαλο καὶ τὸ ἀνέκδοτο. Πολλοὶ γράφουν ἀπομνημονεύματα γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴ διαγωγὴ τους, ὅπως ὁ καρδινάλιος de Retz. "Αλλοι γιὰ νὰ ἰκανοποιήσουν τὰ πάθη τους, ὅπως ὁ Σαὶν Σιμόν, ποὺ ξεπερνᾷ τὸν Σουητώνιο στὴ σκανδαλοθηρία. "Ἐχουμε τοὺς 'Απομνηματογράφους, ποὺ μᾶς βεβαιώνουν πὼς ἦταν «πανταχοῦ παρόντες» καὶ πὼς ἔπαιξαν τάχα κάποιον ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων ¹. 'Αλλὰ κάθε δυνατὸς ἀνθρωπος, ὅταν μιλᾷ καὶ

1. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς συνεργάτες τοῦ 'Ελευθερίου Βενιζέλου δημοσίευσαν ἀπομνημονεύματα πού, ὅταν τὰ διαβάσει κανεὶς, μένει μὲ τὴν ἐντύπωση πὼς αὐτοὶ διεύθυναν τὴν ἴστορία τῆς ἐποχῆς τους.

πρὸ πάντων ὅταν γράφει, λέει ψέματα, συμπεραίνει ὁ Σταντάλ, ἔχοντας ὑπ' ὄψη του τὸν Ναπολέοντα. ‘Η Ἰστορικὴ ἀκρίβεια ζημιώνεται πάντα, λέγο ἡ πολύ, ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἔγνοιες. Τέλος, πολλοὶ Ἰστορικοὶ ἔχουν τὴ συνήθεια νὰ κατηγοροῦν δσους ἔγραψαν προηγούμενα πάνω στὸ ἴδιο θέμα μὲ αὐτούς, γιὰ νὰ προβάλλουν τὴ δική τους τὴ δόξα. ’Ετσι στὴν Ἀρχαιότητα ἀκόμα κι ὁ Ἡρόδοτος κατηγορεῖ τὸν Ἐκαταῖο, ἀν καὶ χρωστᾶ σ’ αὐτὸν πολλὰ γιὰ τὴ συγγραφὴ τῶν Ἰστοριῶν του. Τὸν δρόμο αὐτὸν ἀκολούθησαν, ἀπὸ τότε, οἱ περισσότεροι Ἰστορικοί. Γιὰ νὰ περιοριστοῦμε στοὺς Ἀρχαίους, ὁ Κτησίας, ποὺ ἔγραψε τὴν Ἰστορία τῶν Λήδων, χαρακτηρίζει τὸν Ἡρόδοτο φεύτη. ‘Ο Ἐφορος διορθώνει τὰ ψέματα τοῦ Ἑλλανίκου. Καὶ ὁ Πολύβιος κατηγόρησε σὰν παραμυθολόγο τὸν Τίμαιο ἀπ’ τὸ Ταυρομένιο τῆς Σικελίας, ποὺ ἔγραψε τὴν Ἰστορία τῆς Ἑλληνικῆς Δύσης. Μαζὶ μὲ τὴν ἀλήθεια τῶν γεγονότων πρέπει λοιπὸν νὰ ἐξετάζουμε καὶ τὴν ἀξιοπιστία τοῦ Ἰστορικοῦ, δηλαδὴ ὅχι μόνο ἀν μᾶς ξεγέλασε μὰ καὶ ἀν ὁ ἴδιος γελάστηκε, μελετώντας τὰ Ἰστορικὰ στοιχεῖα ἡ παρασύρθηκε ἀπὸ τὰ πάθη του καὶ τὶς ἀπόψεις του.

‘Ο Μάξ Βέμπερ ἔλεγε : «Κάθε Ἰστορικὸς διαλέγει ἔλεύθερα τὰ ἔρωτήματα ποὺ θέτει. Καὶ βέβαια δὲν εἶναι εὔκολο νὰ ξεκόβει ἀπ’ τὸ παρὸν κι ἀπ’ τὸν ἑαυτό του». Θὰ πρέπει ὅμως, γνωρίζοντας καλὰ τὰ ζητήματα τῆς ἐποχῆς ποὺ τὸν ἐνδιαφέρουν, νὰ ζωντανεύει τὰ κείμενα καὶ τὰ δεδομένα μὲ τὴν πεῖρα του. Κι ἀκόμα ἡ Ἰστορία δὲν μπορεῖ νὰ γραφεῖ ἀν ὁ Ἰστορικὸς δὲν κατορθώσει κάποια ἐπαφὴ μὲ τὴν νοοτροπία ἐκείνων ποὺ περιγράφει τὶς πράξεις τους. Γενικά, στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, ἴδιαίτερα στὴν Ἰστορία, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ὁ κλασικὸς χωρισμὸς ἀνάμεσα στὸ ὑποκείμενο καὶ στὸ ἀντικείμενο. Δημιουργεῖται ἀναμεταξύ τους σχέση καὶ ἀλληλοεξάρτηση. ’Ετσι τὸ παρελθὸν φωτίζεται, ὅλα ὅσα ἐξιστορεῖ γίνονται ἀνάγλυφα καὶ παρακολουθοῦμε τὴν ἀλυσίδα τῶν

γεγονότων, συμπληρώνοντας τους χρίκους που λείπουν άπό αύτή. Άλλα και ὁ ἀναγνώστης δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβει καλά τὰ ἴστορικὰ στοιχεῖα, ἂν δὲν ἔχει προηγούμενα ἐξοικειωθεῖ μὲ τὰ ἔθιμα, τοὺς θεσμοὺς καὶ τὸ πνεῦμα μιᾶς ἴστορικῆς ἐποχῆς.

‘Ο Χέγκελ διακρίνει τρεῖς τρόπους νὰ γράψει κανεὶς ἴστορία : τὴν πρωτότυπη, τὴν ὄρθιολογικὴ καὶ τὴ φιλοσοφική. Στὴν πρώτη, ὁ ἴστορικὸς εἶναι καὶ μάρτυρας τῶν γεγονότων. Θυμίζει τὸν ποιητή, που δίνει στὸ ὑλικὸ τῶν ἐντυπώσεών του τὴν αἰσθητὴ ἀναπαράσταση. Καταθέτει στὸ ναὸ τῆς μνημοσύνης τὶς ἀναμνήσεις του γιὰ νὰ δώσει σ’ αὐτὲς διάρκεια ἀθάνατη¹. ’Ετσι ἐργάστηκαν ὁ Ξενοφῶν, οἱ χρονικογράφοι τοῦ Μεσαίωνα καὶ οἱ ἀπομνημονευματογράφοι. Στὴν ὄρθιολογικὴ, ὁ ἴστορικὸς ξαναδουλεύει τὸ παρελθὸν τὸ πιὸ μακρινό, σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του. Εἶναι ἡ μεταφορὰ τοῦ παρελθόντος στὸ παρόν, μὲ σκοπὸ τὴ χρησιμοποίησή του ἀπὸ τοὺς σύγχρονους. Κάθε ἴστορικὸς βλέπει ἀλλοιώτικα τὰ γεγονότα καὶ γι’ αὐτὸ κάθε ὄρθιολογικὴ ἴστορία μπορεῖ ν’ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ μιὰν ἄλλη. Τέλος στὴ φιλοσοφικὴ, θεωρεῖ τὸ παρελθὸν μὲ τὸ φῶς ἐνὸς δόγματος, παρμένου ἔξω ἀπὸ τὴν ἴστορία, που ἔχει σκοπὸ νὰ βεβαιώσει μιὰν ὅρισμένη ἵδεα, σὰν ὁδηγήτρα τῆς ἴστορίας, νὰ συλλάβει τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν, που ἔχουν συνείδηση τῶν πράξεών τους, καὶ νὰ δώσει μιὰ μεταφυσικὴ ἐξήγηση τῆς ἴστορίας. ‘Η ἵδεα εἶναι γιὰ τὸν ἴστορικὸ ψυχοπομπὸς Ερμῆς.

Αὐτὸ ποὺ ζητοῦμε τελικὰ εἶναι νὰ καταλάβουμε τὰ ἴστορικὰ γεγονότα. Πράξη, ἔργο, αἰσθημα, τὸ ἴστο-

1. ‘Ο Μ. Προύστ παρατηρεῖ πὼς τὸ συναίσθημα ποὺ δοκιμάζουμε, δὲν τὸ κατέχομε ἀκέραιο, τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ δοκιμάζομε. Εἶναι σὰν ἔνα φιλί στὰ χεῖλια τῆς στιγμῆς, φευγαλέο κι ἀσύλληπτο... ’Απὸ τὴν παροῦσα πραγματικότητα λείπει ἔνας σπουδαῖος συντελεστής, ἡ φαντασία κι δταν αὐτὴ ἀτονεῖ δὲν ὑπάρχει πλέρια ἴκανοποίηση.

ρικὸ γεγονὸς εἶναι μιὰ στιγμὴ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Νὰ τὸ γνωρίσουμε θὰ πεῖ νὰ τὸ καταλάβουμε. Αὐτὸ εἶναι τὸ μοναδικὸ πρόβλημα τῆς λογικευμένης ἴστορίας. Πρέπει νὰ δώσουμε ζωὴ στ' ἀνδρείκελα ποὺ παρουσιάζονται στὰ μάτια μας. Οἱ κινήσεις τους γίνονται ἀντιληπτὲς ἀν δώσουμε στοὺς ἡθοποιοὺς μιὰ συνείδηση συγκρίσιμη μὲ τὴ δική μας. Αὐτὸ δύμως δὲν εἶναι εὔκολο. Γιατὶ ὅποιος δὲν ἀγάπησε δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβει τὸν ἔρωτευμένο, ὁ ἀψὺς δὲν καταλαβαίνει τὸ φλεγματικό, ὁ φοβιτσάρης τὸν ἥρωα, γράφει ὁ Σίμμελ. Καὶ στὶς βιογραφίες, ἀντικείμενό τους εἶναι ἡ μὲ ἀληθιοφάνεια μετάδοση μιᾶς προσωπικότητας. Δὲν εἶναι μόνο ἡ ἀναπαράσταση τοῦ πορτραίτου ἐνὸς ἀνθρώπου, ποὺ φορεῖ τὰ ροῦχα τῆς ἐποχῆς του¹. Ἡ ψυχανάλυση προσπαθεῖ νὰ ξεπεράσει τὴν κλασικὴ ψυχολογία καὶ νὰ δώσει τὸν ἀντικειμενικὸ χαρακτήρα τοῦ ἥρωα. Ἄλλ' ὁ δρόμος αὐτὸς μπορεῖ νὰ εἶναι γλιστερὸς γιὰ τὸν ἴστορικό.

Τέσσερα ἔρωτήματα μοῦ φαίνεται πῶς χαρακτηρίζουν τὴν πρόθεση τοῦ ἴστορικοῦ: πῶς ἔζησαν οἱ δράστες τῶν γεγονότων; Πῶς καὶ γιατί συνέβη τὸ γεγονός; Ποιές εἶναι οἱ ἴστορικὲς μονάδες; Ποιά εἶναι τὰ σχήματα τῶν ἀλλαγῶν (pattern of change); Θέλουμε νὰ καταλάβουμε τοὺς δράστες, νὰ ἔξηγήσουμε τὰ γεγονότα, νὰ ἐπεξεργασθοῦμε τὶς ἴστορικὲς μονάδες, σύμφωνα μὲ τὴ διάρθωση τῆς πραγματικότητας, ν' ἀνακαλύψουμε — ἀν ὑπάρχουν — τὶς μεγάλες γραμμὲς τοῦ γίγνεσθαι, ὅπου ὑπάγεται εἴτε ἡ ἀνθρωπότητα στὸ σύνολό της εἴτε ἡ κάθε ἴστορικὴ ἐνότητα, γράφει ὁ P. Ἀρόν. Ἀποστολὴ τοῦ συγγραφέα δὲν εἶναι μόνο

1. Οἱ μεγάλοι ζωγράφοι τῆς Ἀναγέννησης δὲν είχαν τὸ νόημα τῆς ἴστορίας, ἀφοῦ ζωγράφιζαν τὰ πρόσωπα τῆς κλασικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητας ντυμένα σὰν τοὺς σύγχρονούς τους. Καὶ δύμως μᾶς ἔδωσαν ἀριστουργήματα, ποὺ μᾶς πείθουν γιὰ τὴν ἀλήθεια τους.

νὰ καθορίσει τὰ γεγονότα ἀλλ' ἀκόμα ν' ἀναζητήσει τὶς αἰτίες καὶ τὶς συνέπειές τους. Σ' αὐτὸ δὲ Καλλινγκούντ τὸν παρομοιάζει μὲν ντέντεκτιβ, ποὺ ψάχνει νὰ βρεῖ τὴν ἀλήθεια σὲ κάποιαν ἀστυνομικὴν ὑπόθεση. "Ετσι π.χ. ἡ «ἱστορικὴ αἰτία» γιὰ τὸν φόνο τοῦ Καίσαρα δὲν εἶναι τόσον ἡ συνωμοσία τοῦ Βρούτου καὶ τοῦ Κάσιου ἐναντίον του, ὅσον ἡ ἀντίθεση τῆς ἀριστοκρατικῆς Γερουσίας στὴ μοναρχικὴ πολιτικὴ του. "Οταν δὲν ἀφήνουμε τὰ ἄμεσα δεδομένα, φτάνουμε στὸ ἀμφίβολο πεδίο τῆς ἀνθρώπινης μαρτυρίας. Καὶ εἶναι συνηθισμένες οἱ περιπτώσεις ποὺ δὲ ιστορικὸς ἀναγκάζεται νὰ καταφύγει σὲ ὑποθέσεις γιὰ νὰ γεμίσει τὰ κενὰ ποὺ παρουσιάζουν οἱ πηγές. Γι' αὐτὸ δὲ Fustel de Coulanges γράφει πῶς ἡ ιστορία εἶναι ἡ δυσκολότερη ἀπ' ὅλες τὶς ἐπιστῆμες.

'Ο ιστορικὸς ταξιδεύει μέσα στὸ χρόνο καὶ στὴν ἔκταση. Πῶς δὲν κρίνει ἀν ἔνα γεγονός εἶναι ἀξιοπρόσεχτο ἢ οὔχι; Αὐθαίρετα καὶ ἀνάλογα μὲ τὸ γοῦστο, τὸν χαρακτήρα καὶ τὶς ἰδέες του, σὰν καλλιτέχνης. Γιατί, ὅπως γράφει κι ὁ Νίτσε, γιὰ νὰ ἐπιτύχει ἔνας ιστορικὸς χρειάζεται πρῶτα ἀπ' ὅλα δύναμη καλλιτεχνική, ὑψηλὲς δημιουργικὲς ἀπόψεις, ἀνάπτυξη μὲ τὴ φαντασία του τῶν τύπων ποὺ ὑπάρχουν, ξεδιάλεγμα στὶς ἐμπειρικὲς χρονολογίες, χρειάζεται δηλ. μαζὶ ἀντικειμενικότητα σὰν πρωταρχικὸ προτέρημα. 'Ο ιστορικὸς εἶναι βέβαια δημιουργός. Δὲν πρέπει δὲν κρίνει νὰ βασίζεται μόνο στὴ φαντασία σου, ἀλλὰ καὶ στὰ γεγονότα. Εἶναι δὲ ὑπηρέτης τῆς ἀλήθειας. 'Τι πάρχει δὲν ιστορικὴ ἀλήθεια; 'Η ιστορία γίνεται πραγματικὰ στὸ βάθος τῶν ψυχῶν. 'Αλλ' δὲ ἐσωτερικός μας κόσμος εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του κλειστός. Οἱ ἀνθρωποι μποροῦν νὰ μαντέψουν δὲν ἔνας τὸν ἄλλο, ἀλλ' οὔχι νὰ γνωριστοῦν. «Δὲν εἴμαστε, καθὼς παρατηρεῖ δὲ Προύστ, ἔνα σύνολο ὑλικὰ φτιαγμένο, διοιόμορφο γιὰ δλον τὸν κόσμο, ποὺ δὲ καθένας μπορεῖ νὰ γνωρίσει, δπως μιὰ συγγραφὴ ὑποχρεώσεων ἦ μια διαθήκη. 'Η κοινωνικὴ

μας προσωπικότητα είναι δημιουργία τῶν ἄλλων». Δὲν ὑπάρχουν ὅμοιοι ζωντανοὶ ἀνθρώποι, ἀλλὰ μόνον ὅμοιες νεκροκεφαλές.

‘Ο Θουκυδίδης ἔχει ὕφος ἐπιστημονικὸ στὸς περιγραφές του, ἀλλ’ ὅχι καὶ στὴ διήγηση τῶν λόγων τῶν ρητόρων. ‘Ο Ξενοφῶν είναι, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, ἔνας εὔσυνείδητος στρατιωτικός ἢ καὶ πολιτικὸς ρεπόρτερ. ’Αλλὰ μὲ τὸν Θεόπομπο καὶ τὸν “Εφορο, μαθητὲς τοῦ ρήτορα” Ισοκράτη, ἢ ἴστορία πέρασε πάλι στὴ ρητορικὴ. ’Απ’ τὸν Πολύβιο λείπει δλότελα τὸ καλλιτεχνικὸ πνεῦμα. ’Ἐνῶ στὸν Διονύσιο τὸν ‘Αλικαρνασσέα ἡ ρητορικὴ πλέκεται μὲ τὴ μελέτη τῶν πηγῶν. ‘Ο Τάκιτος ἔχει ὕφος λιτό, ἐπιγραμματικό. ’Αλλ’ οἱ βίοι τῶν Καισάρων τοῦ Σουητωνίου πλησιάζουν τὴ δημοσιογραφία. “Οσο γιὰ τοὺς νεώτερους ἴστορικους, τὸν περασμένο αἰώνα οἱ Γερμανοὶ ἀκολούθησαν αὐστηρὰ ἐπιστημονικὸ ὕφος, ἐνῶ οἱ περισσότεροι Γάλλοι τὸ ρητορικό. Οἱ “Ἀγγλοι μαθήτεψαν στὴ σχολὴ τοῦ Πλούταρχου, ὅμως στὴν ἐποχὴ μας ὁ Τόυνμπη, ἀκολουθώντας τὴν παλιὰ πλατωνικὴ παράδοση, μεταχειρίζεται τὸν μῆθο, τὴν εἰκόνα, τὴν ποιητικὴ προσφυγὴ καὶ, ὅπαδὸς τοῦ Μπεργκσόν, προσπαθεῖ περισσότερο νὰ ὑποβάλλει παρὰ νὰ ἐρμηνεύει. ’Αντίθετα οἱ ‘Αμερικανοὶ ἴστορικοὶ είναι πραγματιστὲς καὶ δὲν ἀγαποῦν τὰ λογοτεχνικὰ στολίδια.

Βέβαια ἡ πολυμάθεια είναι ἀπαραίτητη στὸν ἴστορικό. Μοιάζει ὅμως μὲ τὶς ξερὲς βέργες ποὺ μαζεύει κανεὶς καὶ δὲν δίνουν φωτιὰ ἀν λείπει ἡ σπίθα, ἡ ἐνόραση τοῦ συγγραφέα, νὰ φωτίσει τὴν ἴστορικὴ πορεία τῆς ἀνθρωπότητας. “Ἐτσι ἡ ἴστορία είναι ἀχώριστη ἀπ’ τὸν ἴστορικό, ποὺ δένει τὶς αἰτίες μὲ τ’ ἀποτέλεομα. ‘Ο Θουκυδίδης σπάνια διακόπτει τὴ συνέχεια τῆς διήγησης τῶν γεγονότων γιὰ νὰ μᾶς πεῖ μιὰ γνώμη, ποὺ είναι ἡ κριτικὴ του, ἔνα μάθημα πραγματικὸ ἢ φιλοσοφικό. Τὰ πρόσωπά του, στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοί,

δὲν ἐνεργοῦν στὴν τύχη ἀλλὰ σκέπτονται καὶ ὁ ἴστορικὸς μᾶς ἀναπτύσσει τὴν σκέψη τους. Καταλαβαίνουμεν ἔτσι γιατὶ οἱ διάφοροι ἄνθρωποι, γιατὶ οἱ διάφορες «πόλεις» ἐνέργησαν ἔτσι ἢ ἀλλοιῶς. Ἐνῷ ὁ Πολύβιος καταντᾶ σχολαστικὸς γιατὶ σταματᾷ τὴν ἴστορικὴν ἀφήγηση μὲ τὶς κρίσεις του, θέλοντας νὰ δίνει μαθήματα.

Τὸ πνεῦμα τοῦ ἴστορικοῦ ἀς πλησιάζει κάποτε στὴν ποίηση καὶ ἀς δανείζεται ἀπὸ αὐτὴν μεγαλοπρέπεια καὶ ὑψός, μάλιστα ὅταν περιγράφει μάχες καὶ ναυμαχίες. Μὰ ὁ λόγος του πρέπει νὰ πατᾶ στὰ στέρεα... Τὸ καλύτερο λοιπὸν εἶναι, ἐνῷ ἡ σκέψη θὰ καλπάζει καβάλλα, ἥτις ἔχφραση ν' ἀκολουθεῖ πεζὴ καὶ πιασμένη ἀπὸ τὴν σέλλα, συμβουλεύει ὁ Λουκιανός. ‘Ὕπάρχει ὅμως κάτι ποὺ ὁ ἀληθινὸς ἴστορικὸς πρέπει ν' ἀποφύγει: τὴν ἀπλοϊκὴν εὐχαρίστησην ν' ἀραδιάζει ἔνα σωρὸ λεπτομέρειες, ποὺ ἐρεθίζουν ἵσως τὴν φαντασία καὶ κάνουν τὴν διήγηση πιὸ εὐχάριστη στὸ κοινό. ‘Η περιγραφὴ τῶν λεπτομερειῶν εἶναι ἔργο τοῦ μυθιστορήματος. Καὶ ὅμως ὁ Τίτος Λίβιος κι ὁ Τάκιτος, μαζὶ μὲ τοὺς πολέμους καὶ τὶς ἐπαναστάσεις, βάζουν μέσα στὴ διήγησή τους καὶ διάφορες λεπτομέρειες γιὰ πλημμύρες, ἐπιδημίες καὶ γεννήσεις τεράτων.

Γιὰ νὰ ἔξηγήσουμε δλοκληρωτικὰ τὴν μάχη τοῦ Μαραθώνα θὰ ἔπρεπε νὰ παρακολουθήσουμε κάθε χειρονομία τοῦ καθένα πολεμιστῆ, πρᾶγμα ποὺ εἶναι ἀδύνατο. ‘Η ἴστορικὴ ἐπιστήμη δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβει τὴν ζωή. Γι' αὐτὸν ὁ ἴστορικὸς καταφεύγει στὴν αἰσθητικὴν ἀπόδοση καὶ οἱ ἴστορικὲς διηγήσεις μοιάζουν μὲ καλλιτεχνικὲς ἀναπαραστάσεις, ὅπου οἱ εἰκόνες ἀλλάζουν μὲ τὴν ἀπόσταση, τὴν προοπτικὴν καὶ τὴν τεχνικὴν ποὺ ἐφαρμόζει ὁ ἴστορικός. ‘Αλλ' οὔτε μεγάλοι συγγραφεῖς ὅπως ὁ Σταντάλ καὶ ὁ Τολστόη, μπόρεσαν νὰ μᾶς δώσουν κάποιαν εἰκόνα σωστὴ τῶν μαχῶν τοῦ Ναπολέοντα στὰ βιβλία τους: ‘Η Σαρτρέζα τῆς Πάρμας ἥ Πόλεμος καὶ Εἰρήνη. ‘Ο ἀναγνώστης χάνεται στὰ πεδία

τῶν μαχῶν, ὅπως καὶ οἱ ἥρωές τους. Οἱ μυθιστοριογράφοι, ὅταν περιγράφουν μιὰ μάχη, ὅπως τὴν ἔζησε ὁ ἥρως τους, φανερώνουν τὴν ἀντίθεση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ἀτομικὴ πεῖρα ἐνὸς πολεμιστῆ καὶ στὴν ἐπεξεργασμένη ἀναπαράσταση ἐνὸς Ἰστορικοῦ. Αὐτὸ δὲ σημαίνει πώς ἡ πεῖρα τοῦ πολεμιστῆ εἶναι ἡ πραγματικότητα κ' ἡ ἀναπαράσταση τοῦ Ἰστορικοῦ μυθιστορηματική. Γιατὶ ὁ πρῶτος μᾶς δίνει ἔνα κομμάτι ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἐνῶ ὁ δεύτερος θέλει νὰ μᾶς δώσει τὸ σύνολο σὲ μιὰν ἐνότητα. Οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ μᾶς δείχνουν τὸ δένδρο, ἀλλὰ μᾶς κρύβουν τὸ δάσος. 'Ο ἀληθινὸς Ἰστορικὸς δὲν εἶναι αὐτὸς ποὺ κρίνει, ἀλλ' αὐτὸς ποὺ διηγιέται ἀφοῦ κατάλαβε καὶ καταλαβαίνει διηγώντας. 'Ο Thiers ἔλεγε : «Γράφω τὴν Ἰστορία ὅπως πρέπει νὰ γράφεται». Στὴν πραγματικότητα, τὴν ἔγραφε ὅπως μποροῦσε νὰ τὴ γράφει. "Ισως ἡ μέθοδός του νὰ ἦταν καλή, ἀλλὰ γελιόταν νομίζοντας πώς εἶναι ἡ μόνη καλή. Γενικά, ὑπάρχει τάξη στὶς Ἰστορικὲς διηγήσεις, ἀλλ' ὅχι καὶ στὴν Ἰστορικὴ ζωή.

Οἱ μεγάλοι Ἰστορικοὶ μᾶς ἔμαθαν πώς τὸ ἀντικείμενο τῆς Ἰστορίας εἶναι, φυσικά, ὁ ἀνθρωπος, ἡ καλύτερα οἱ ἀνθρωποι. Πίσω ἀπὸ τὰ τοπία, τὰ ἐργαλεῖα καὶ τὰ μηχανήματα, πίσω ἀπὸ τὰ κείμενα τὰ πιὸ παγερὰ καὶ τοὺς θεσμοὺς τοὺς πιὸ ἀπομακρυσμένους ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ τοὺς διαμόρφωσαν, ἡ Ἰστορία θέλει νὰ πιάσει ἀνθρώπους. "Οποιος δὲν τὸ κατορθώνει, δὲν εἶναι παρὰ ἔνας μαθητευόμενος τεχνίτης τῆς πολυμάθειας. 'Ο καλὸς Ἰστορικὸς μοιάζει μὲ τὸ δράκο τοῦ παραμυθιοῦ : ὅπου μυρίζεται ἀνθρώπινη σάρκα ξέρει πώς ἔκει εἶναι τὸ κυνῆγι του, συμπεραίνει ὁ M. Bloch γράφοντας γιὰ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ Ἰστορικοῦ. Δὲ φτάνει μόνο αὐτό. 'Ο Ἰστορικὸς μᾶς δίνει τὴ μνήμη τῶν πραγμάτων καὶ χωρὶς μνήμη δὲν μποροῦμε νὰ ἔχουμε οὔτε φαντασία. Γιὰ τὴν ἀναπαράσταση ὅμως τῶν γεγονότων χρειάζεται καὶ τάλαντο. Καὶ γιὰ τὴν ἔρμηνεα τους ἡ

σκέψη. "Ολοι οι μεγάλοι ιστορικοί ήταν και μεγάλοι καλλιτέχνες του λόγου. Συνδυάζουν τις τρεῖς «έπιστημες», που ξεχώρισε ὁ Bacon : τὴν ἐπιστήμην τῆς μνήμης, δηλ. τὴν ιστορία, τὴν ἐπιστήμην του λόγου, δηλ. τὴν φιλοσοφία, και τὴν ἐπιστήμην τῆς φαντασίας, δηλ. τὴν ποίηση. "Ας μὴν ξεχνοῦμε τὸν ἀφορισμὸν τοῦ Σατωμπριάν : «‘Η ιστορία εἶναι καθαρὴ ἀπάτη. Μένει δύμως ἔνας μεγάλος συγγραφέας που τὴ φκιασιδώνει και τὴ στολίζει». Μιὰ βαθύτερη ἀνάλυση θὰ φανερώσει πάντα τὸν οὐσιαστικὸν σύνδεσμο, τὸν ὅμφαλικὸν λῶρο, που δένει τὴν ιστορία μὲ τὸν ιστορικό.